

COMENTARIII METALINGVISTICE ÎN TEXTUL DIALECTAL

Rozalia Colciar

Academia Română, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca

rozaliac@yahoo.com

Résumé. *L'article, intitulé **Commentaires métalinguistiques dans le texte dialectal**, poursuit le problème de la réaction du sujet parlant par rapport aux phénomènes linguistiques pendant l'enquête dialectale. Il s'agit de commentaires spontanés, basés sur la tendance naturelle du sujet d'observer et de comparer les faits linguistiques, étant orientés vers le code ou vers le message. Nous avons suivi les commentaires métalinguistiques obtenus à l'intérieur des textes dialectaux enregistrés et publiés dans des corpus, des commentaires qui visent surtout des faits lexicaux (des indications à rôle de glossaire), mais aussi qui établissent des différences de nature sociale, rapportées à la vie rurale. Parfois, ces commentaires sont accompagnés, dans le discours, par des phénomènes de l'oralité (des constructions incidentes, répétitives ou appositives), qui ont le rôle de clarifier et de compléter le contenu du message.*

Mots-clés: *commentaire métalinguistique, texte dialectal, glossaire, différences sociales, constructions syntaxiques discontinues.*

1. Problema reacției subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice a devenit obiect de cercetare odată cu dezvoltarea studiilor de sociolingvistică¹ și pragmatică, studii care au impus lărgirea obiectului-cadru de cercetare dialectală. Astfel, dialectologia și geografia lingvistică românească înregistrează, de-a lungul anilor, o serie de contribuții referitoare la reacția implicită sau explicită (formulată în comentarii metalingvistice) a subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice, printre care amintim: Cazacu 1957, Sala 1957, Teaha 1970, Faiciuc 1985, Dumistrăcel *et alii* 1997, Vulpe 2004 și Manu Magda 2018.

În cursul anchetei dialectale, ale cărei rezultate sunt consemnate în atlasele lingvistice și în culegerile de texte dialectale, reacțiile informatorilor

¹ Este vorba, în primul rând, despre studiile lui H. M. Hoenigswald (1966), Labov (1966), dar și, mai recent, de „dialectologia perceptivă” a lui D. R. Preston (1999).

sunt însoțite adesea de comentarii referitoare la răspunsul dat. Aceste comentarii metalingvistice presupun desprinderea elementelor lingvistice din contextul comunicativ și aprecierea lor printr-un metalimbaj adecvat². Preluând o clasificare propusă de H. M. Hoenigswald (1966)³ în analiza comentariilor metalingvistice din textele dialectale din Oltenia, M. Vulpe (2004, 419) vorbește despre două tipuri de reacții ale subiectului vorbitor, care vizează două planuri de manifestare: (a) *reacții secundare* (atitudini neexprimate, manifestate prin modul în care subiectul face selecția faptelor de limbă) și (b) *reacții terțiare*, definite de autoare drept „totalitatea comentariilor explicite, a opiniilor care se raportează la limbaj exprimate de nonlingvist”. La rândul lor, reacțiile terțiare se pot clasifica în două categorii: pe de o parte, comentarii *provocate* și, pe de altă parte, comentarii *spontane*.

Comentariile *provocate* sunt solicitate și dirijate de către anchetator prin întrebări programate, cuprinse în chestionarul după care se desfășoară ancheta lingvistică (de exemplu, chestiunea din partea introductivă referitoare la graiul din localitatea anchetată, raportată la graiul localităților învecinate). Acest tip de comentarii nu constituie subiectul studiului de față, oprindu-ne asupra celui de-al doilea tip, cele spontane, mult mai frecvent întâlnite în textele dialectale românești.

2. Comentariile *spontane* reprezintă comentarii accidentale, generate de dorința de exprimare proprie a subiectului. De altfel, s-a remarcat și în cursul anchetei dialectale bazate pe întrebări și răspunsuri tendința naturală a subiectului de a observa și de a compara faptele de limbă, ancheta însăși nefiind altceva decât un șir de fapte metalingvistice orientate în primul rând asupra codului utilizat. Mult mai numeroase, caracterizate și prin tendința de orientare asupra mesajului, sunt comentariile metalingvistice obținute în interiorul textelor dialectale înregistrate și transcrise (majoritatea) în culegeri de texte. În acest caz, anchetatorul a indicat doar tema discuției, lăsându-l pe subiect să se desfășoare mai liber și, uneori, să aleagă el însuși tema (de exemplu, textele libere de tipul celor care narează povestiri din viața subiectului). S-au obținut astfel texte („etnotexte”, după Manu Magda 2003, 46) care cuprind fie descrieri (texte tematice referitoare la unele obiceiuri sau procedee tehnice), fie narațiuni (texte libere referitoare la întâmplări din viață).

Comentariile metalingvistice din textele dialectale vizează în special fapte de natură lexicală, fiind, de obicei, indicații cu rol de glosare, de explicare suplimentară a termenului respectiv:

² „La *fonction métalinguistique* est la fonction du langage par laquelle le locuteur prend le code qu’il utilise comme objet de description, comme objet de son discours, du moins sur un point particulier” (Dubois *et alii* 2002, s.v. *métalinguistique*).

³ Hoenigswald (1966) este cel care a lansat, în sociolingvistică, sintagma „lingvistică populară” („folk linguistics”) pentru a desemna cunoștințele și aprecierile empirice ale vorbitorilor nonlingviști referitoare la formele și normele limbii și ale discursului.

- (1) *șî-î pui/ ápî cáldî/ cári șî numéștî crop* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 5);
- (2) *îo îeręám vátáf, cum să numéște, ști, un...un răspúsábil* (TDO, 32);
- (3) *și mai nox acúma fac cort afără, șópru, la nox îi zíce șópru* (Guia 2014, 234);
- (4) *în drum/ punem pedecătoare// o bucată de lemn atîta pe roate// cum numim noi feic* (Teiuș 1980, 138);
- (5) *și îerá un fel de plántă/ jí'élî îi spúne la nox* (GRU, 57)⁴.

Așa cum remarcă și M. Vulpe (2004, 422), mențiunea „la noi”, care însoțește frecvent comentariul vorbitorului, stabilește, în cea mai mare parte a cazurilor, diferențe de natură socială, deci diastratice, desemnând noțiuni care se raportează la viața rurală și la situații specifice acesteia (obiceiuri și tradiții):

- (1) *într-o marți sara pe-nserat/... cum îi obicei la noi că... să duc amu la lara/ în tăta marțea-i... tîrg* (Teiuș 1980, 144);
- (2) *La nox, dáca ũ flăcău vrîe să dúcî î_sat la fléti sára, nu-î dau vóji cíi mai marí, pánâ nu dá o vádrâ di vin* (ALRT II, 222);
- (3) *sî puné pelín [...] flîncî... la nox la țárâ... sí_cùrăți mai bini cu pelín* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 29);
- (4) *îi dá háinele péste îel, c-așá să dá la nox* (TDO, 67);
- (5) *amú bát'ęŋ_cu bumbác/ [...] fáčem n^oox pá la țárâ și pá ca/ ^obobícăju d'im_bătrîn [...] n-ófo_bumbác^l* (GS, 112).

Uneori, indicațiile subiectului stabilesc distincția între formele mai vechi și cele mai nou intrate în grai, respectiv între denumirea veche și cea nouă a obiectului⁵:

- (1) *ni_dúcém_cu plúg/cu prima_dátî sî arám^{tu} // cum_sî/u_spuné înajînti: brăzdám* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 54);
- (2) *eram încălțat bine/ cu opinci/ cu... niște cioareci de suman/ cum icem noi/ cum ice-**amu** cătă nădragi// cioareci de suman zicea **atuncea*** (Teiuș 1980, 139);

⁴ Menționăm faptul că am păstrat întocmai forma de transcriere (fonetică sau literarizată) folosită în corpusurile de texte dialectale din care am excerptat exemplele.

⁵ Utilizarea uneia sau a celeilalte forme se realizează după criteriile de natură stilistică (cf. Pușcariu 1936–1938, 430), deci la nivel diastratic și diafazic.

- (3) *lína to_la fel o punęám la fus la... o torcám, o dă_la darág_la... cū_să spúne, cum sînt acúma. [...]* Așá izerá **ș-atúž**_la línă (TDO, 322);
- (4) *usturúóí^ú// năínt'e-í zícém a^í^ú* (GS, 116).

Se întâlnesc și observații cu conținut metalingvistic referitoare la:

– repartizarea teritorială a unui fapt lingvistic, în strânsă legătură cu identitatea etnică (sau raportarea termenului din limba română la termenul corespondent dintr-o altă limbă pe care vorbitorul o cunoaște):

- (1) *a^íesta-í unğurést'e/ spui// noi nu spunem kě... dóuă úna căș ar vi^í (!)/ núma t'it'iház* (GRU, 86);
- (2) *a^m_fos_tolmác/peri^uo^c cum zíce ^íí^í* (ibidem, 37);
- (3) *Mórjo, da, d'in mağáră. Mórjo, ásta ínșeám^{nă} de^c kėfu d'ě dúpă núntă. Će rămíⁿě dⁱ pá la núntă* (Guia 2014, 306);

– diferențe de natură individuală:

Zolím cu_ála cū zolitoríu/ mămăligătoríu/ no/ cárę cum_vrē... í^í spúⁿí (GS, 162);

– termeni regăsiți și în limba standard, caz în care comentariile metalingvistice „tind să devină un simplu tic verbal” (Vulpe 2004, 422)⁶:

- (1) *dup_ăcēja se facé cėrcuíre^a așá să zíce la n^uoⁱ ím_popór* (Guia 2014, 167);
- (2) *míe mⁱ-e frică cînd a^úid așá... cum dúdă^{ie}, cum_spúnem noi, acólo. [...]* **Dúdă^{ie}, așá zícem noi** (TDO, 266);
- (3) *pisám ca o farfuri^{ie} sau o strákină, așá zícem, ca la țáră, o strákină dă usturóⁱ* (ibidem, 377);
- (4) *săpunu să fac-așá: dinⁱ grásí^{mi}// di... porc^ú / cum sâ spúⁿí* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 4);
- (5) *și d'ⁱ... pá fui^órí^{le}-ale^a/ la_ăcėj le zícém cîl^tí^f* (GS, 163).

La nivel discursiv, în textele dialectale se regăsesc fenomene ale oralității manifestate printr-un joc de anticipări și reveniri, concretizate în

⁶ Motivațiile acestui tip de comentarii, însoțite de sintagma limitativă „la noi”, ar putea fi de ordin psihologic: dorința subiectului de a oferi interlocutorului detalii cât mai originale, specifice vieții rurale, un mediu social diferit de cel al interlocutorului.

construcții sintactice de tip discontinuu. Este vorba despre *construcțiile incidente, repetiția și apoziția*⁷.

2.1. Construcțiile incidente se întâlnesc și la nivelul metadiscursului, ele având funcția de a clarifica / lămurii conținutul mesajului prin adăugarea de / complinirea cu informații suplimentare. Este o enunțare de tip polifonic, prin care locutorul își dublează discursul pentru a comenta propria vorbire. Se produce astfel o suprapunere de planuri: cel al enunțului cu cel al enunțării, formându-se „bucle textuale” (Maingueneau 1987) prin care enunțul nu mai vorbește doar despre lume, ci se reîntoarce spre enunțare (cf. și Colciar 2018, 45–55):

- (1) *pă nūța/ iel o zīs că o să vije demināta să.../ cum să vă spun?_că sclūga să sculā la pătru cāsuri* (GRU, 75);
- (2) *și pāsćnd ea vacile-așa prin poiană/ dā de-o corhană// șt [k] cred că vă dați seama ce-i aceie/ o rīpă// cum s-ar spune* (Teiuș 1980, 147);
- (3) *așĕ... zīcem/ nʰoi zīcem_d"esfăcătūrī// dā dumñevōstā pōqĕte nu știs_cum* (GS, 109);
- (4) *Jīntalāy, așĕ să numēș'te, ũ_cuș_să-ț_esplīc_īo_așā, īi ūo_rōtā așā făcūtā d'in, tȳot d'in brad* (Guia 2014, 187);
- (5) *Pūji d'e cūrcă, cīn_īesă, sīnt, [ε] cuș_să vă spun īo dumneavōstā, [ε] nu știu cuș_să ũe mai zīc, sīn_tafalōj_rāy* (TDO, 85).

Construcțiile metadiscursive din exemplele citate anterior exprimă intenția locutorului de a da explicații necesare pentru înțelegerea sau clarificarea mesajului, ele funcționând ca *mărci explicative*. Utilizarea, în aceste construcții, a pronumelui personal de persoana a II-a plural *vă*, alături de forma verbală a aceleiași persoane, precum și a pronumelui de politețe *dumneavoast(r)ă*, contribuie la exprimarea unor strategii ale politeții negative, care sunt strategii ale deferenței față de interlocutor. În contextul relațiilor dintre „insideri” și „outsideri”, specifice anchetei dialectale, aceste strategii conversaționale au rolul de a menține distanțele între indivizi (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995, 84–92; Colciar 2018, 104–115). În cadrul anchetei dialectale, principiul politeții este respectat de către ambii parteneri de conversație, alături de principiul cooperării verbale (Grice 1975) și al

⁷ Acestea apar în cadrul unor mișcări conversaționale considerate drept strategii de tip *anticipativ*, care vizează reacția și atitudinea interlocutorului. Mai exact, sunt mișcări strategice de *amplificare* (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995, 58), semnalate printr-un grad ridicat de redundanță a expresiei verbale.

„sincerității”. Intenția comunicativă a anchetatorului nu se realizează decât dacă este recunoscută și acceptată exact de către subiectul anchetat, asigurându-se astfel reușita comunicării, conform unui caracter predictiv și strategic al actului de comunicare.

2.2. *Repetiția* este un alt mijloc prin care se asigură coeziunea textuală în discursul vorbit de tip dialectal, ea având rolul de *intensificare* semantică prin insistență (cf. și Colciar 2018, 56–72). Atunci când însoțește secvențele metalingvistice cu rol de glosare, din textele descriptive, repetiția este orientată asupra codului sau a modului de producere a mesajului:

- (1) *mest'ecăm uoréz, rajs cum zîșém nuoi mai d'e mult, rajs* (Guia 2014, 186);
- (2) *laptîlî_ăla s-adúșî să bágă-n_într_budácă, budáca-î d'e lemn, la nuoi să zîși budácă, de_cum_vás de lemn* (*ibidem*, 187);
- (3) *vázicî... î_spúnim prînd_zu//... prînd_zu di dimineățâ* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 16);
- (4) *núma h'éru/ h'éru čěl luŋg^u/ așá-î zîčém n^uoi* (GS, 104);
- (5) *cu sácúreă o lucrá/ fără h/siréz^u// f'erăstrău... zîčáz_la dumneavóstră// fără hiréz^u* (*ibidem*, 157);
- (6) *punéă o măsă, fideléșu-î zîcám noi, la fedelés* (TDO, 39).

2.3. Coeziunea textuală este asigurată și de *apozitie*, care, dincolo de aspectul morfo-sintactic, este relevantă la nivel semantico-pragmatic, prin relația de echivalență contextuală pe care o stabilește între unități. Reluările prin reformulare, întâlnite în cadrul relației apozitive, alături de secvențele metalingvistice, susțin discursul și asigură viabilitatea schimbului verbal, având rolul de a provoca reafirmarea sau reconfirmarea opiniei deja existente:

- (1) *făcă butúc, îi zîcă bușténî* (TDO, 4);
- (2) *uo casîncî frumuási...cu florî/ moca/ăneğascî sî zîše* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 16);
- (3) *și mai nou acúma fac cort afără, șópru, la noi îi zîce șópru* (Guia 2014, 234);
- (4) *ducé cîtî...pătru/ șăsă pt'etró d'î_câi marî/ bolován// pt'etróg_zîcém noi* (GS, 156);
- (5) *în tăă marțea-i...tîrg/ mărturie cum spunem noi* (Teiuș 1980, 144).

3. Cu toate că, în ancheta dialectală, activitatea metalingvistică este mai degrabă un fenomen de „inducție” (Vulpe 2004, 423), manifestat la nivelul relației dintre un „outsider” (anchetatorul) și un „insider” (subiectul informator), totuși, după cum se poate constata din cele expuse până acum,

ea exprimă o atitudine activă și conștientă față de limbaj, subiectul (locutor) luând parte la elaborarea acestuia.

Intervențiile cu caracter metalingvistic din textele dialectale glosează termeni care se încadrează într-un sistem de referințe situat cel mai adesea la nivelul diferențelor de ordin social (diastratic și diafazic).

La nivelul discursului, construcțiile cu caracter metadiscursiv dezvoltă valori semantico-pragmatice cu funcție „reparatorie”, având rolul de a clarifica și de a aduce informații suplimentare conținutului mesajului.

Surse:

- ALRT II = Emil Petrovici, *Texte dialectale. Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu–Leipzig, 1943.
- GRU = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române.
- GS = Maria Marin (coord.), Mihai Conțiu, Bogdan Marinescu, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, *Graiurile din Sălaj*, București, Editura Academiei Române, 2017.
- Guia 2014 = Sorin Guia, *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Iași, Editura Vasiliana '98.
- NALR–Mold. Bucov. TD I/1 = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea I, Iași, Editura Academiei Române, 1993.
- TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.
- Teiuș 1980 = Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Bibliografie

- Cazacu, Boris (1957). Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique. În *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957 (Mélanges Oslo...)*. București, 189–199.
- Colciar, Rozalia (2018). *Dialectologie și pragmatică. Studii de pragmalingvistică a textului dialectal*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
- Dubois, Jean et alii (2002). *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Larousse.
- Dumistrăcel, Stelian et alii (1997). *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*. Iași: Editura Academiei Române.
- Faiuc, Ioan (1985). Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note pe baza NALR-Banat. În *Anuar de lingvistică și istorie literară (ALIL). A. Lingvistică*, XXX, 43–51.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. În P. Cole & J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.

- Hoenigswald, Henry M. (1966). A proposal for the Study of Folk-Linguistics. În *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*. The Hague-Paris, 16–26.
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (1995). *Conversația: structuri și strategii*. București: Editura ALL.
- Labov, William (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics, Michigan State University Emeritus, East Lansing USA.
- Maingueneau, Dominique (1987). *Nouvelles tendances en analyse du discours*. Paris: Hachette.
- Manu Magda, Margareta (2003). *Elemente de pragmatolingvistică a românei vorbite regional*. București: Editura Dual Tech.
- Manu Magda, Margareta (2018). Elemente de dialectologie perceptivă în spațiul lingvistic românesc. În Veronica Ana Vlasin et alii (ed.), *Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*. Cluj-Napoca: Editurile Argonaut și Scriptor, 170–191.
- Preston, Dennis R. (ed.) (1999). *Handbook of perceptual dialectology*, volume I. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Pușcariu, Sextil (1936–1938). Pe marginea cărților. În *Dacoromania*, IX, 403–446.
- Sala, Marius (1957). Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'«Atlas Linguistique Roumain». În *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957 (Mélanges Oslo...)*. București, 189–199.
- Teaha, Teofil (1970). Un problème de métalinguistique: la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication. În *Actes du Xe Congrès international des linguistes. Bucarest, 28 août – 2 septembre 1967*, II. [București]: Editura Academiei RSR, 41–48.
- Vulpe, Magdalena (2004). Comentarii metalingvistice în textele dialectale. În *Idem. Opera lingvistică I. Dialectal. Popular. Vorbit*. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 419–423.